

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, p. 39-53, July 2013

**Sevr'in Aynasından Bakmak:
Türk İnkılâbının Kurucu İdeolojik Metinlerinde Lozan Söylemi**
*Looking Through the Mirror of Sevres: The Discourse of Lausanne in the Foundation
Ideological Texts of the Turkish Revolution*

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÖLEÇ
Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi - İstanbul

Öz: Lozan Muahedesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu bir metni olarak modern Türkiye'de tutum, düşünce ve politikaları şekillendiren bir algılar bütünüdür. 1920'ler ve 1930'lar boyunca devlet adamı ve aydınlar eliyle üretilen Lozan söylemleri, özellikle Sevr ile kurulan karşılık temelinde yeni devletin meşruiyetinin sağlanmasında, yeni siyasi seçkinlerin meşrulaştırılmasında, Türk dış politikasının şekillenmesinde, iktisat politikalarının belirlenmesinde ve nihayet ulus kimliğinin tanımlanmasında rol oynamıştır. Bu çalışmada bu söylemler analiz edilerek geçmişten günümüze Lozan algısı tanımlanmakta ve bu algının reel politik üzerindeki etkisi belirlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Muahedesi, Sevr, Türk İnkılâbı Literatürü, Söylem Analizi

Abstract: As a constituent text of the Republic of Turkey, the Lausanne Treaty serves not only as a treaty but also as a guideline, which shapes attitudes, ideas and policies of modern Turkey. The Lausanne discourse, which was produced by the statesmen and intellectuals of the republic during the 1920s and 1930s, emerged as an opposition to the defunct Sevres Treaty. The Lausanne discourse played a role in ensuring the legitimacy of the new state, in legitimizing the new political elites, in the formation of Turkish foreign policy and economic policies, and finally in defining national identity. This study analyzes these discourses and defines the perception of Lausanne from past to present and exhibits its impact on real politics.

Keywords: The Treaty of Lausanne, Sevres, Turkish Revolution Literature, Discourse Analysis

**Sevr'in Aynasından Bakmak: Türk İnkılâbının Kurucu İdeolojik Metinlerinde
Lozan Söylemi**

Lozan Muahedesi, somut bir tarihsel olgu olduğu gibi, öncesinde ve sonrasında konu olduğu tartışmalarla modern Türkiye'nin kurucu kavramlarından birisidir. Tarihi ve hükümleri ile bir "bilgi" konusu olarak Lozan hakkındaki literatür oldukça zengindir. Bununla beraber düşünce, tutum ve politikaları etkileyen bir "algı" olarak Lozan üzerinde yeterince durulmamıştır. Bir algı olarak Lozan, kısa ve belirli bir tarihsel zaman diliminde değil, çok daha uzun ve sınırları belirsiz dönemlerde teşekkül etmiştir. Bu algıyı anlamak, Lozan Muahedesi'nin arşiv belgelerinde mahfuz tarihinden ziyade, muahedeye dair sonraki tarihlerde vücut bulmuş ve daha geniş kitlelere hitap eden "söylem"leri dikkate almayı gerektirir.

Bu makalede erken Cumhuriyet döneminin kurucu ideolojik metinlerindeki Lozan imgesi ve söylemi üzerinde durulacaktır. Lozan'ın ne olduğu ya da olmadığına değil, bu

yazında nasıl bir işlevi yüklediğine odaklanılacaktır. Lozan'a ilişkin tek parti döneminde üretilen söylemlerin Foucault'nun kullandığı anlamda nasıl bir işlev/iktidar ürettiği sorusuna yanıt aranacaktır. Böyle bir söylem analizi için birincil malzeme olarak dönemin kamuya açık yayınlarının kullanılması metodolojik bir zorunluluktur.

“Bilgi ile iktidar arasındaki eklemleşmenin dilbilimsel karşılığı”¹ olarak söylem, Foucault'nun söylediği gibi son çözümlemede “bir gizleme, örtbas etme formu”² ise, belli bir tarihsel zaman diliminde üretilmiş Lozan konulu söylemlerin ilgili hakikatleri ifade etmeye olduğu kadar, hegemonik bir tarih yorumu üretmeye, başka bazı hakikatleri göz ardı etmeye, önemsizleştirmeye, belki bilinmezliğe mahkûm etmeye yaradığı öngörülebilir. Bu, bütün söylemleri sadece perspektif olarak değerlendiren, tek bir hakikatin değil hakikatlerin mümkün olduğunu kabul eden ve söylemle pratiği hakikatin kendisinden ayrı düşünebilen bir bakış açısıdır.³ Politikacı veya devlet adamlarının nutuklarından kitaplara ve gazete haberlerine kadar birbirlerine referans veren farklı metinlerle yayılan söylemin zamanla bir bilgiye / “episteme”ye dönüşmesi ve başka söylemleri etkisizleştirilmesi / silikleştirilmesi, giderek akademik disiplinler (tarih, uluslararası ilişkiler) içinde örgütlenmesi, pratiğe dönüşmesi veya bir şekilde pratiği etkilemesi mümkündür. Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi inkılâp literatüründe Lozan söylemine bakmak, sadece geçmiş Lozan tartışmalarına değil, bugüne kadar gelen siyasal tartışma ve uygulamalara da ışık tutacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yıllara “inkılâbın” siyasal safhasını bitirdiği iddiası ile girdi. 1920'li yıllar boyunca rejimin konsolide edilmesi çalışmaları, yer yer görülen iç siyasal mücadeleler ve tasfiyeler, 1929 buhranı sonrasında Lozan'dan kalan yükümlülüklerin geçerliliklerini yitirmesi ile yeni şeklini alan ekonomik politikalar ve elbetteki siyasal seçkinlerin tercihleri bir Kemalist tek parti rejimi ortaya çıkardı. Dönemin inkılâp yazını da inkılâbın siyasal safhasının tamamlandığı fakat fikrî ve ideolojik tarafının zayıf ve güçsüz kaldığı temasını yoğunlukla işlemekteydi. Artık inkılâbın korunması, fikri ve ideolojik olarak güç kazanması ve değerlerinin kitlelere benimsetilmesi önemsenmekteydi. Ancak, inkılâbın değerleri tanımlanmış bir ideolojiye tekabül etmemekteydi. Bu ideoloji dönemin devlet adamı, siyasetçi, edip ve sanatçıların kaleminde var olabilirdi ve bu hedef doğrultusunda 1920'lerin ikinci yarısından başlayarak bir inkılâp literatürü vücuda getirildi. Bir “tutum ve kanılar bütünü” olarak Kemalizm'in tanımlı bir ideoloji haline getirilmesi hedefine matuf bu çabaların başat temalarından birisi de tabii olarak Lozan Antlaşmasıdır. O kadar ki 1930'larda Lozan üzerine konuşmak biraz da Kemalizm üzerine konuşmaktı ve bir anlamda geçmişten değil gelecekte söz etmekte. Falih Rıfkı'nın şu sözlerinde bu durum çok açık ifadesini bulmaktadır: “Her Lozan gününde Kemalizmin bu farikalarını tekrar edelim. Lozan'ın bir muahedenin ismi değil, fakat bir devrin başı olduğunu söyleyelim.”⁴

Bir ideoloji olarak Kemalizm, Lozan'a salt bir uluslararası ilişkiler yahut diplomasi olgusu olarak bakmaz. Lozan kurucu bir metindir ve içerdiği hükümler kadar algılanma ve değerlendirilme biçimleri de önemlidir. Bu algı, Lozan ile ilgili literatürün genellikle

¹ Judith Revel, *Foucault Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 115.

² “Toplumda, söylemlerin üretimi, aynı anda hem kontrol altında tutulur ve hem de belli sayıda üretici arasındaki bir rol dağıtımıyla gerçekleşir. (...) Hakikat isteğinin, ideal hakikat görünümü altında yeniden ortaya çıkmak üzere, kendisini tahrif ettiğini söyleyen Foucault'nun gözünde söylem, son çözümlemede bir gizleme, örtbas etme formundan başka bir şey değildir.” Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002), 431.

³ Mark Poster, *Foucault, Marksizm ve Tarih* (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2008), 27 ve 94.

⁴ Falih Rıfkı, *Eski Saat* (İstanbul: Akşam Matbaası, 1933), 566.

öngördüğü gibi, yalnızca muahedenin görüşüldüğü ve imza edildiği döneme ait metinlerin bir sonucu değildir. Erken Cumhuriyet dönemi inkılâp yazınındaki Lozan söylemi başka bazı hususlarla beraber yeni Türk devletinin ve özellikle İsmet İnönü şahsında yeni siyasal seçkinlerin meşrulaştırılması ile dış politika, iktisadi politikalar, ulus kimliğinin tanımlanması gibi meselelerde tayin edici rol oynamıştır. Bu meşrulaştırma işlevi, Lozan'ın hemen daima kendi tarihselliği içinde değerlendirilmeyip salt bir metin olarak, yine tarih-dışı bir metin olarak Sevr ile terazinin karşılıklı iki kefesine konulmasıyla gerçekleşmiştir. Lozan karşısında Sevr, çok taraflı bir tarihsel olgu olmanın ötesinde kötülenmek ve meşruiyetini yitirdiği ispat edilmek istenen eski rejimin sembolü kılınmıştır.

1-Yeni Devletin Meşruiyet Kaynağı Olarak Sevr'e Karşı Lozan: 'Ölen Osmanlılar' ve 'Yaşayan Türkler'

Erken cumhuriyet dönemi inkılâp yazınında Sevr-Lozan karşılaştırmalarının sıkça ifade ya da ima ettiği bir karşıtlıktan söz edilebilir: Osmanlılık karşısında Türklük. Dönem matbuatının önemli isimlerinden biri olan Suphi Nuri, iki muahedeyi kıyaslarken bu dikotomiye başvuranlardan biridir: Sevr'e mukabil Lozan, ölen Osmanlılara karşılık yaşayan Türkler.⁵ Sevr'de "ölen Osmanlılar" başlangıcı ve sonu belirsiz bir eski rejim, Lozan'da yaşayan Türklük ise somut tarihi bir olgu olarak Türkiye Cumhuriyeti'dir. Mustafa Kemal de, *Nutuk*'ta tarihi ve hükümleri ile Lozan'ı önümüze koyar ve onu Sevr ve Sevr'den sonraki diğer sulh teklifleri ile mukayese eder. Bu tarihsel bakış bilahare yerini tarih-dışı bir iddiaya, Lozan benzeri bir siyasi zaferin bütün Osmanlı tarihinde bir benzeri olmadığı iddiasına bırakır.⁶

Mustafa Kemal pek çok çağdaşı gibi Lozan'ın yakın geçmişteki sorunları değil, asırların birikimi olan meseleleri çözdüğü fikrindeydi. Sadece I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın değil, aynı zamanda Osmanlı tarihinin hesabının Lozan'da görüldüğü bilincindeydi. *Nutuk*'ta bu durumu kendisi şöyle ifade eder: "*Bir müddet, Ankara'da, Lozan Konferansı müzakeratını takip ettim. Müzakereler hararetili, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk hukukunu tasdik eder müspet netayic görülüyordu. Ben, bunu, pek tabii buluyordum. Çünkü, Lozan sulh masasında mevzu bahis edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve münhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar rüyet olunuyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar mülevves hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.*"⁷

Lozan'a bu "tarihsel" bakış, Sevr söz konusu olduğunda nitelik değiştirir. İnkılâp yazınında Sevr o derece tarih-dışı bir bakışla eski rejimle özdeşleştirilir ki, eski rejimden kasıt Ankara hükümetinin selefi İstanbul hükümetleri değil, bütün bir Osmanlı tarihi oluverir. Sevr'in müsebbibi imparatorluk düzeninin kendisi olarak görülür, faili de o düzenin kurucusu olarak Fatih Mehmet'tir: "*Vakıa Sevres'e biz 1920'de gittik. Fakat bu tarihten çok daha evvel gidecektik. (...) Rusya Çarının ölü adam diye gösterdiği Osmanlı Devleti zaten çoktan beri can çekiyordu. O zavallı daha İstanbul surlarından muzafferden içeri girerken yanlışlıkla Fatih tarafından kendi elile yaralanmıştı. (...) Bizi Sevres'e idam kararımızı imzalamaya götüren Osmanlılık*"tır. Eski rejimin şahıslarında ifadesini bulduğu padişahlar birer birer hesaba çekilir

⁵ Suphi Nuri, "Sevres ve Lausanne Muahedesinin Tarihçesi ve Hükümleri," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 10:61 (1933): 146 vd.

⁶ "... Bu muahedenname, Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastin inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali na-mesbuk bir siyasi zafer eseridir!" Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti, 1927), 465.

⁷ Age, 427.

ve nihayet son padişahla imparatorluk düzeni ve tarihi mahkûm edilir: “*Hele en sona kalan ecdadının eserine tüy dikti. Türkü katletmesi için Yunana ferman ve fetvalar verdi. Sevres de hayat, namus ve istikbalimizi yok bahasına sattı.*”⁸

Sevr ve Lozan’a ilişkin Türkçe literatür, karşı taraf her iki barış konferansında da Türkleri I. Dünya Savaşı’nın mağlubu olarak görse bile, Türk tarafının Lozan’da galip taraf olarak masaya oturduğu iddiasında ödünsüzdür. Sevr I. Dünya Savaşı nihayetinde “*mecbur olunan*”, Lozan ise Milli Mücadele sonunda “*muvaffak olunan*” bir muahededir.⁹ Sevr’e mecburiyet bunun müsebbibi olan eski rejimin meşruiyetine hanel getirirken, Lozan’a muvaffakiyet bunu mümkün kılan Ankara hükümetinin meşruiyetine zemin olmaktadır.

Sevr’de ölen Osmanlılık fikrine mukabil, Lozan Türk milletinin terakki yolunda yeni bir sayfa açmasıdır. Bu sayfa açılmasaydı, yeni bir Türkiye mümkün değildi: “*İnsan kendi ocağını güzelleştirebilmek, her gün bir parça daha süsleyebilmek için, evvela ona malik olmak, orada harici müdahaleden azade bir halde oturmak şarttır. Türkiye de ancak hürriyet-i hareketine sahip olduğu bir vatanda inkişaf ve teali edebilirdi. Asırlardan beri yapılan tecrübeler bize bu hakikati pek güzel ispat etmiştir.*” Yeni devletin meşruiyet kaynaklarından biri olarak muasır medeniyetler seviyesine çıkma hedefi de Lozan ile mümkün olabilirdi. Dönem yazınında eskiden kopuşun nişaneleri olarak selamlanan inkılaplar da Lozan sayesinde gerçekleşebildi: “*Türk büyükleri, müstakil Türkiye idealini tahakkuk ettirdikten sonra, onu Avrupa’nın en mütemeddin ve müterakki bir memleketiyle hem-ayar kılmak mefkuresini de azm u metanet ile takibe başladılar. Bu mefkurenin tahakkuku umurunda yapılp tarihin hayret ve takdir ile kaydedeceği inkılap hareketlerinin nokta-i azimetini hiç şüphesiz Lozan Muahedesi’dir.*”¹⁰

2-Yeni Siyasal Seçkinlerin Meşrulaştırılmasında Sevr’e Karşı Lozan: “Gazinin Kurtarıcı Dehası ” ve “İnönü’nün Yüksek Kiyaseti”

1920’li yılların ikinci yarısında artık “*Lozan Muahedesi’nin temelini kurduğu, kadrosunu çizdiği*” bir Türkiye’den söz edilmektedir. Sevr-Lozan karşıtlığının erken cumhuriyet dönemi inkılâp literatüründeki bir işlevi de bu yeni Türkiye’nin siyasal seçkinlerinin meşruiyetlerinin tahkim edilmesidir. Milli Mücadele’nin önderi ve yeni Türk devletinin kurucusu olarak Mustafa Kemal ve Lozan’da Ankara Hükümeti’ni temsil eden heyetin reisi İsmet İnönü bu işlevin öncelikli muhataplarıdır. Sıkça kullanılan bir ifade ile Lozan Muahedesi “*Büyük Gazi’nin ve İsmet Paşa’nın Türk milletine hediyesi*”dir.¹¹

Sevr’den Lozan’a giden süreçte bu iki ismin rollerinin altı çizilirken, başka bazı aktörlerin rolleri görmezden gelinir. Milli Mücadele’de Mustafa Kemal’in yakınında bulunmuş, bazıları bir şekilde siyasetten tasfiye olunmuş kimi isimlerin katkıları göz ardı edildiği gibi; Lozan’da İsmet Paşa ile beraber bulunmuş, yine bazıları süreç içinde siyasetten tasfiye edilmiş diğer murahhaslar anılmazlar.

Mustafa Kemal bu bahiste süreci planlayan, yöneten ve sonuçlandıran özne olarak vurgulanır: “*En tehlikeli ve müşkül bir günümüzde içimizden bir adam çıktı, sıvrıldı, yükseldi ve bizi yine, kendi öz kuvvet ve seciyemiz ile kurtardı. İdam kararımızı, Sevres muahedelerini*

⁸ Suphi Nuri, agm, 137-138.

⁹ Agm, 129 vd.

¹⁰ Zeki Mesut, “Lozan Muahedesi”, *Hayat* 2:35 (1927): 162.

¹¹ Agm, 161-162.

yırttı, fırlattı, attı.” Sevr Muahedesi için peş peşe kullanılan üç fiil (yırttı, fırlattı, attı), tarihsel bir hakikati tespit olmanın yanı sıra arzu edilenin retorik bir tesir olduğunu da ele vermektedir. Suphi Nuri Bey, sözlerine devamla, “Niçin Lausanne Muahedesini düşmanlarımıza imza ettirmeğe muvaffak olduk” sorusunu sorduktan sonra şöyle der: “Kısaca: Gazinin kurtarıcı dehası sayesinde...”¹² Dönemin Kemalizm teorisyenlerinden sayılabilecek olan Hikmet Bayur da, Lozan’ı yine faili Mustafa Kemal olan tek cümle ile özetler: “Bu muahede, esasları Mustafa Kemal tarafından daha 1919da tespit edilen ve 1920 başlarında Mebusan Meclisince kabul olunan misakı milliye tahakkuk ettirmiş ve bütün cihana tanıttirmiştir.”¹³

İsmet İnönü’nün Türkiye Cumhuriyeti’nin “ikinci adamı” olmasında Milli Mücadele’deki rolünden çok Lozan süreci belirleyici olmuştur demek abartı olmayabilir. Lozan görüşmelerine gidecek heyetin belirlenmesinde sancılı bir süreç yaşanmış, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in konferansa gideceği öngörülürken nihayetinde Mustafa Kemal’in inisiyatifıyla İsmet Paşa Hariciye Nezareti’ne getirilerek Lozan’a gidecek heyette baş murahhas olarak görevlendirilmiştir. Lozan’da Türk tarafını temsil edecek heyetin seçilmesi sürecinin anlatımı da heyetin başarıları gibi yeni siyasal seçkinlerin meşruiyetine katkı verirken, yakın gelecekte siyaseten tasfiye edilecek olan Rauf Bey gibi isimlerse yine bu bağlamda başta *Nutuk* olmak üzere dönemin inkılâp yazınında itibar kaybına uğratılmıştır. Mustafa Kemal’in *Nutuk*’ta Lozan’a gidecek temsilciler heyetinin seçimi ile ilgili ifadeleri Başvekil Rauf Bey’in Lozan’da muvaffak olamayacağı iması içerir, İsmet Paşa’nın ise azami fayda sağlayacağı inancını gösterir.¹⁴

Mustafa Kemal Lozan’ın şartlarını hazırlayan dehadır, İsmet Paşa ise askeri kariyerine rağmen konferans masasında mahir bir diplomat olarak resmedilir. Bunun ilk işaretleri, inkılâp yazınından çok önce, görüşmeler sürerken, muahede henüz imza edilmemişken Türk basınında görülebilir. Velid Ebuzziya, İsmet Paşa’nın askeri başarılarını diplomatik bir zaferle taçlandırdığını, onu “sulh gazisi” olarak selamladığı şu çarpıcı ifadelerle aktarmıştır: “Mücâhedemizin en kıymetdar kumandanlarından biri olan İsmet Paşa, Yunanlılara karşı harb zaferlerini istihsâl eylediği gibi burada (Lozan’da) da bütün Avrupa’ya karşı sulh zaferini kazanmış, binâenaleyh “hem harb gazisi, hem de sulh gazisi” unvanına bihakkin kesb-i liyâkat etmiştir.”¹⁵

¹² Suphi Nuri, agm, 139.

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü, 1938), 145. İsmet Paşa da Lozan dönüşünde mecliste yaptığı konuşmada şöyle der: “... Bu kadar ağır mesuliyetleri bimehaba almak için ve bunların içinde en büyük müşkülât karşısında dahi hedefe karşı yürümek için malik olduğum menbaı kuvvet, bilhassa Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşadır. (...) Fevkalade karışık, dolaşık, bulutlarla mestur bir muhit içerisinde, yol gösterecek bir isabeti nazar lazımdır. Bu isabeti nazarı gerek muharebe hayatında ve gerek sulh hayatında bize gösteren, Mustafa Kemal Paşa olmuştur. (Şiddetli alkışlar) Aldığım vazifelerde muvaffakiyet hasil oldise, gerek harpte ve gerek sulhte başlıca âmil olarak Mustafa Kemal Paşayı muvaceheî millette ifade ediyorum.” Bkz. M. Cemil, *Lozan* (İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası, 1933), 534.

¹⁴ “... Lozan Konferansı mevzubahis olduğu zaman, heyet-i murahhasa riyasetinin Rauf Bey tarafından ifası temayülü vardı. Filhakika, Rauf Bey, heyet-i murahhasa reisi olmak istiyordu. İsmet Paşa’nın askeri müşavir olarak, kendisiyle beraber gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben, Rauf Bey’e; İsmet Paşa’dan istifade etmek, onun, ancak, reis olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra malum olduğu veçhile Rauf Bey’i göndermedik.” Gazi Mustafa Kemal, age, 467.

¹⁵ 23 Temmuz 1923 (9 Zilhicce 1341) tarihli *Tevhid-i Efkâr*’dan nakleden Ahmet Temiz, *Velid Ebuzziya’nın Mektuplarına Göre Lozan*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005), 494-498.

İsmet İnönü'nün diplomatik maharetine vurgu, savaş meydanında kazanılanların barış masasında kaybedilebildiğinin tarihte pek çok örnekleri olduğu hatırlatılarak yapılır: “Söylemek lazımdır ki, harp meydanlarında kazanılmış zafer semerelerinin bazan sulh masası etrafında elden kaçırıldığını tarih kaydetmiyor değil. Lozan’da böyle bir ihtimal yok. Çünkü İnönüde milletin makûs taliini yenmiş, Garp Cephesi Kumandanı sıfatile kudretini, Mudanya Mütarekesinin akdinde yüksek kiyasetini bütün dünyaya göstermiş olan İnönü orada, başmurahtır.”¹⁶ Başmurahtır İnönü'nün rolüne işaret edilir ama diğer murahtlardan, Dr. Rıza Nur’dan, Hasan Saka’dan, eski maliye nazırlarından Cavit Bey gibi danışmanlar kadrosundan bahis açılmaz.

İnkılâp yazınında Lozan söylemi, bazı aktörlerin rollerini vurgulayıp bazılarını görmezden gelerek yeni siyasal seçkinlerin meşruiyetlerini tahkim ettiği ve eski siyasal seçkinlerin meşruiyetlerini zedelediği gibi, bu elitler arasındaki iç mücadelenin de bir aracı olmuştur. Lozan bahislerinde övülen Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’ye, görmezden gelinen Rıza Nur, Hasan Saka, Cavit Bey gibi isimlere ek olarak bu bahislerde yergi konusu yapılan Rauf Orbay gibi isimler de vardır. 1927’de Mustafa Kemal, yeni Türkiye’nin kurucu kadrosunun kilit isimlerinden biri ve Lozan müzakereleri sırasında başvekil olan ancak bilahare tasfiye edilen Rauf Bey’i *Nutuk*’unda uzun uzun eleştirirken, onun Lozan’a ilişkin tutumlarını da konu eder. Muahedenin imzası sonrası başvekillikten ayrılan Rauf Bey’i Mondros Mütarekesi’ni imzalamakla suçlar, mütareke ahkâmının Sevr’i mümkün kıldığını söyleyerek Rauf Bey’i itibarsızlaştırır.¹⁷

3-Türk Dış Politikasının Referansı Olarak Sevr’e Karşı Lozan: “Muharebelerde Galip Konferans Masasında Mağlup Olmamak”

Türk dış politikasının referansı olarak Lozan, yine Mustafa Kemal’in *Nutuk*’u başta olmak üzere dönemin pek çok yayınında sıkça tekrarlanan bir söylemdir. 1930’lar, Lozan’ın politikacı, ideolog ve diplomatlar eliyle diplomatik bir zafer olarak anlatıldığı yıllardır.

1943’te Lozan ile ilgili hazırladığı esere ilişkin muharrir Ali Naci Karacan’a bir tebrik mektubu yazan zamanın Başvekil Şükrü Saraçoğlu, milli kurtuluş tarihinin üç askeri bir de siyasi zafer üstüne kurulduğunu söyler. Mektupta İnönü, Sakarya ve Dumlupınar askeri

¹⁶ Tahir Taner, “Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 7:4 (1941): 728. Erken cumhuriyet dönemi inkılâp yazını Lozan’da İsmet Paşa’nın gösterdiği diplomatik maharete müttefik gibidirler ama cılız da kalsa aykırı yorumlar vardır. Bu yorumlar İsmet Paşa’yı eleştiri tahtasına oturtsalar da Mustafa Kemal’i eleştiriden azade tutarlar. 1945’teki üniversite tasfiyesiyle yurtdışına gitmek zorunda kalan Niyazi Berkes’in yazdıkları buna örnek gösterilebilir: “Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın sonuçlanması üzerine toplanacak olan barış konferansına gidecek baş delege olarak Mustafa Kemal Paşa’nın İsmet Paşa’yı seçmiş olması, anlamakta güçlük çektiğim bir olaydır. Mustafa Kemal’in ne denli adamsız bulunduğunu gösterir, sanırım.” Bkz. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Haz.: Ruşen Sezer (İstanbul, İletişim Yayınları, 1997), 483. Berkes gerek inkılâp yazının gerekse de Lozan Günü anmalarının yarattığı Lozan algısının da ilk eleştirmenlerinden biridir ve Curzon-İsmet Paşa anlatıları için şöyle yazar: “Yıllarca ‘Lozan Günü’ edebiyatı içinde yetişmiş bir kişi bugün bu sözleri okuyunca şaşırır. Çünkü neredeyse İsviçre’de Lozan adlı bir şehir yaratmış olan Lausanne uzmanlarına göre, paşamız bu İngiliz lordunu yamyassı etmişti. Şimdi ise onunla anlaşarak istediğini elde ettiğini söylüyor.” Age, 484.

¹⁷ “O mütarekename ahkâmıdır ki, Türk topraklarını, ecnebinin işgaline arz etti. O mütarekenamede, kabul edilen mevaddır ki, Sevr Muahedesi ahkâmının da sühuletle kabul ettirilebileceği fikrini ecnebilere mümkün ve makul gösterdi.” Bkz. Gazi Mustafa Kemal, age, 482.

zaferler olarak sayılırken, Lozan Muahedesi “siyasi zaferin şanlı ve şerefli vesikası” olarak nitelenir.¹⁸

İnkılâp literatüründe Lozan’ın diplomasi nokta-i nazarından övülmesi, en çok da Türklüğün askeri başarılarına zıt olarak diplomasi sahasındaki tarihsel zayıflığı klişesi üzerinden gerçekleştirilir. Osmanlı hariciyesinin birikim ve başarıları bu klişeye feda edilir: “...Lozan zaferi, Avrupalılarda asırlardan beri yerleşmiş, kökleşmiş olan bir telakkiyi - Türklerin daima muharebelerde galip gelip Konferans masalarında mağlup oldukları telakkisini- tamamen ortadan kaldıran bir vaka, yeni bir hadise olmuştur: İlk defa olarak Avrupa diplomatları Türklerin bir konferans masası başında da yenilemeyeceğini Lozanda anladılar.”¹⁹ Bu klişe imparatorluğun diplomatik maharet ve uluslararası dengeler sayesinde ayakta kalabildiğine dair siyasi ve diplomatik tarih literatürü ile bütünüyle çelişmektedir.

Lozan’ın diplomatik bir zafer olarak ilan edilmesi her halükarda diplomatik hezimet olan Sevr’e işaretlerle vurgulanır. 1934’teki ilk inkılâp derslerinde Türk inkılâbını harici siyaset boyutuyla tarihsel bir perspektiften değerlendiren Hikmet Bayur’un da Lozan’a bakışında Sevr etkisi önemlidir. Bayur’un dersleri Lozan Konferansı üzerinde uzun ve detaylı bir değerlendirmeler içerir. Katılımcı devletlerin konferanstaki konumlarından temsilcilerinin kişisel niteliklerine kadar kapsayıcı bir bakıştır bu. Ancak son değerlendirme hep Sevr’e karşı Misak-ı Milli ve Lozan gerilimi üzerinden yapılır. Bayur, Lozan’ın şartlarını kısım kısım tahlile geçmeden evvel son hükmünü ortaya koyar: “Lozan, siyasi sahada, büyük bir Türk zaferidir.”²⁰ Bayur’a göre Sevr yeni Türk devletinin dış politikası için kritik bir başlangıç noktasıdır. Lozan’ı değerlendirmeye Sevr’den başlayarak Bayur, terazinin bir kefesine varlığı Osmanlı Hükümeti ile özdeş tutulan Sevr’i, diğerine de varlığı ancak Ankara’daki milli hükümet ile mümkün olabilmiş Lozan’ı koymaktadır. Lozan tarihsel bir kırılma noktası olarak sunulur. Hadiselerin ondan önce ve ondan sonra diye ikiye ayrıldığı bir dönemlendirmenin nirengi noktasıdır. Dolayısıyla Bayur, Lozan’a dair yazarken, Sevr’e dair argümanlarını ortaya koyarken olduğundan farklı olarak “tarihsel” bir yöntem izler.

“Osmanlı diplomasisinin ezikliği” mukabilinde Türk dış politikasının Lozan’daki “onurlu ve kişilikli davranışı” oldukça sorunlu bir mukayesedir. Bu mukayese hem tarih usulü açısından problemlidir hem de bazı olgusal gerçekleri görmezden geldiği için kusurludur. Sevr tasarısına karşı Osmanlı Hükümeti’nin tepkisi genellikle bir araştırma konusu olmak yerine erken Cumhuriyet dönemi inkılâp literatürünün İstanbul hükümetleri yergilerinin bir parçası olarak ya yok sayılmakta ya da tam bir teslimiyet olarak sunulmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti Sevr’e karşı sadece teslimiyet göstermemiştir, Baskın Oran’ın da yayınladığı belgelere istinaden söylediği gibi, Osmanlı Hükümeti tarafından Sevr’e verilen yanıt “Lozan’ın öncülü bir onur anıtıdır” ve “hiçbir biçimde Lozan’dan daha az onurlu değildir.”²¹

¹⁸ Bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa* (İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1943) Muahedenin üzerinden yarım asra yakın bir zaman geçtikten sonra Türk hariciyecilerin anı ve yorumlarında Lozan’a daha eleştirel bakılabildiği görülmektedir. Örneğin Feridun Cemal Erkin Lozan’ın Adalar ve Batı Trakya ile ilgili hükümlerini şöyle değerlendirmektedir: “Lausanne Konferansında nüfusunun % 80’i Türk olan Batı Trakya’nın, güvenlik bahanesi ile, Yunanistan’a verilmesini isteyen ve iddiası Müttefik Devletlerce kabul edilen Yunanistan’ın, Türk güvenliğinin gerçek unsuru olan Adaları sırf nüfus çoğunluğu dolayısıyla elde etmesi kadar abes, ve hak ve insaftan uzak bir durum düşünülemezdi.” Bkz. Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C. 1. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980), 231.

¹⁹ Şemseddin Talip, “Bibliyografya,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 1:2 (1935): 247.

²⁰ Bayur, age, 122.

²¹ Baskın Oran, “Lozan’ın Öncülü Bir Onur Anıtı: Müttefiklerin Sevr Barış Antlaşması Tasarısına Osmanlı Hariciyesinin Yanıtı,” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara: Türk Tarih

Lozan sonrasında, yeni Türk devletinin harici siyasetinin mihenk taşı, Misak-ı Milli'yi hayata geçirdiği fikri ile Lozan Muahedesi olmuştur. Misak-ı Milli tek taraflı bir bildiri olarak, çok taraflı bir antlaşma olan Lozan Muahedesi'nden farklı bir karakter arz etmekteydi, içeriklerinde de farklılıklar vardır ancak Ankara Hükümeti Lozan Muahedesi'ne bir muahede olmaktan öte anlamlar yüklemiş, onu ulusun yaşam kanıtı olarak görmüş ve Misak-ı Milli benzeri bir değer atfetmiştir.

Bayur'un, Lozan Muahedesi ve takip eden gelişmelerden Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası için çıkardığı derslerden biri şudur: “Üçüncü ders, milli gayelerin tahakkukunu kendi gayretinden ziyade başkalarının yardımından bekliden ve bahusus bu bapta hülyalara kapılarak başkaları uğrunda kendini ateşe atan milletlerin bu tarzı harekette felaketten başka bir şey elde edemeyeceklerinin tezahürü olmuştur. Yunan Ermeni ve Asuri milletlerinin hali gibi.”²² Bu ifadeler, yeni Türk devletinin dış siyasetinin bağlantısız ve bağımsızlık yanlısı temellerini açıkça göstermektedir.

Lozan Antlaşması'nın sonraki dönemde Türk dış politikası için belirleyici vasfı, açık hükümlerinin yanı sıra, yeni Türk devletinin bu muahede ile Milletler Cemiyeti'nde somutlaşan uluslararası statüko ile ilişki kurması ve kısa bir süre sonra da bu statükonun bir tarafı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususu bizzat Mustafa Kemal 1 Kasım 1924 tarihli meclis konuşmasında şöyle ifade etmektedir: “Efendiler! Lozan Antlaşması'nın kesinlik kazandığı andan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti, Milletler Cemiyeti ile resmen ilişki kurmuş oldu. (...) Şüphe yok ki, tam bir Milletler Cemiyeti'nin amacı, milletler için güvenlik sağlayacak bir unsur olmaktır.”²³ Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, bu tarihten itibaren anti-revizyonist perspektifle Lozan Antlaşması ile oluşan statükonun devamı²⁴ ve uluslararası meşruiyet temeli üzerinde şekillenmiş, çok partili hayata geçiş gibi kritik süreçler aynı şekilde uluslararası meşruiyet arayışlarının bir sonucu olarak gündeme gelmiştir.

4-İktisadi Hükümleri Açısından Sevr'e Karşı Lozan: “Mali İntizam Herşeyin Üstündedir”

Lozan hem erken Cumhuriyet dönemi inkılâp literatüründe iktisatta inkılâp bahislerinin hem de dönemin ekonomi politikalarının referans noktalarından birisiydi.²⁵ Milli

Kurumu, 1999), 257 ve 259. Oran, Osmanlı Hariciyesinin Sevr'e yanıtını şöyle değerlendirmektedir: “Üslup bakımından: Belge zerre kadar eziklik, katlanış ve yakarış izi taşımamaktadır. Lozan'da Türk delegasyonu aynı üslubu kullanacaktır. Öz bakımından: Dopdoludur. Bir kere belgeyi yazanlar, o günkü uluslararası belge, bilgi ve gelişmeleri eksiksiz izlemişlerdir. İkincisi, belge çok güçlü bir mantık ve sağlam bir uluslararası hukuk bilgisiyle donanmıştır. Üçüncüsü, belgede ileri sürülenleri kanıtlamak için çok sayıda atıf kullanılmakta ve bu atıflar Batı'nın tanınmış yazarlarına, bilim adamlarına, politikacılarına, hukuk kurumlarına ve nihayet ünlü ilkelerine yapılmaktadır. Böylece karşı tarafın eli-kolu bağlanmak istenmiştir. Aynı taktik, Lozan'da İsmet Paşa tarafından kullanılacaktır...” Age, 259-260.

²² Bayur, age, 146.

²³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Haz.: A.Sevim-İ.Öztoprak-M.A.Tural (Ankara:Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), 643.

²⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 229.

²⁵ Lozan'ın özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde ifadesini bulan erken Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına etkisi için bkz. Beşir Hamitoğulları, “İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri,” *Lozan'ın 50. Yılına Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi,

bir ekonomi, iktisadi bağımsızlık, ticari sınıfların Türkleştirilmesi, devletin aktif rol üstlendiği bir ekonomik sistem, Osmanlı borçlarının halli, dış borç karşılığı ve mali intizam prensibi bu literatürün iktisat retoriğinin başlıca söylemleridir.

Sevr’de kabul ettirilen iktisadi bağımlılığa karşın Lozan bir tür iktisadi bağımsızlık mücadelesiydi. Gerçekten de konferansı en uzun süre meşgul eden hükümler iktisadi hükümlerdi ve Türk delegasyonunun üç numaralı ismi Hasan Saka’nın Maliye Bakanı olması, İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey’in de Lozan’a götürülenler arasında bulunması hiç tesadüf değildi. Dönemin devlet adamı ve entelektüellerinde ulusun ekonomik temelde var olduğu ve olabileceği fikri güçlü bir temaydı. 1930’lu yıllarda inkılâbın ideolojini yapmak ve ilk kez üniversitede inkılâp tarihi dersleri adı altında okutmakla görevlendirilen dört devlet adamından biri olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Sevr’in iktisadi hükümlerini analiz ederken bunu veciz ifade eder: “*Memleketin meşakkatini yalnız Türkler çekecek, diğerleri vergi isteyince milliyetini değiştirecek. Sevrde millet tamamıyla ortadan kalkıyordu.*”²⁶ Kemalist elit, Kurtuluş Savaşı’nı iktisadi probleme askeri ve siyasi bir çözüm arayışı olarak görüyordu.

Lozan’ın yeni Türkiye’nin iktisadi bağımsızlığının dayanağı olduğu iddiasının başat gerekçesi kapitülasyonlarla ilgilidir. İmparatorluğun yüzyılların mirası kapitülasyon sorunları karşısında verdiği mücadeleler küçümsenerek yahut göz ardı edilerek bu husustaki bütün gayretler Lozan hesabına yazılır ve Osmanlı Devleti’nin 1914’te kapitülasyonları tek taraflı olarak ilga etmesi de göz ardı edilir: “*Kapitülasyonlar ilk olarak, kat’i olarak Lozan ahidnamesile kaldırılmıştır.*”²⁷ Bu çarpıcı bir iddiadır ve Kemalist resmi tarih söylemi bile bu iddiayı çok sahiplenmez. Mesela Mesut Cemil konu ile ilgili çalışmasında, Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e kapitülasyonları kaldırma çabalarına yer verdikten sonra, bu konudaki mutlak başarıyı yine Lozan’a atfeder.²⁸

Sevr-Lozan karşılığı kapitülasyonlar bağlamında da sıklıkla dile getirilmiştir. Sevr’in imparatorluğun uzunca bir süredir ilga etme mücadelesi verdiği ve I. Dünya Savaşı başlayınca tek taraflı ve fiilen ilga ettiği kapitülasyonlar hakkında yeni bir düzenleme yapmayı müttefik devletler uhdesine bırakmasına karşılık, Lozan’da uzun uzun tartışılan bu meselenin kesin olarak çözüldüğü teması işlenir.²⁹ Bu gerçekliği kısmen yansıtan bir retoriktir. Sevr için

1978), 164-188. Makalenin hüküm cümlesi şudur: “*Çünkü Lozan, döneminin gerçekten güç koşulları göz önüne alınırsa, siyasal bakımdan küçümsenemeyecek başarılı yanlarına rağmen; günümüze değin uzanabilen diğer, doğrudan ve dolaylı etkileri ile ise, Türkiye’nin Batı’ya bağımlılığını sürdüren ekonomik süreçte, gücü büyük olan bir çarktır.*” Tek parti dönemi devletçi ekonomi politikalarının (yabancı sermaye ve dış yardıma karşı siyasal tedbirlilik, denk bütçe, denk dış ödemeler dengesi, anti-enflasyonist sıkı para politikası vs.) “*Lozan’dan kalma bir endişe ve alışkanlıkla desteklendiği*”ne dair bir yorum için bkz. Cemil Koçak, age, 39.

²⁶ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılâbı Dersleri/Ekonomik Değişmeler* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1935), 24.

²⁷ Münib Hayri Ürgüblü, *Lozan* (Ankara: Ankara Halkevi, 1936), 24.

²⁸ M. Cemil, age, 46-75. Dış İşleri Bakanlığı’nın 1973 tarihli şu yayını kapitülasyonların kaldırılması yönündeki ilk belirgin adımın 1856 Paris Kongresi’nde atıldığını belirtir. Bkz. *Türk Dış Politikasında 50 Yıl / Lozan (1922-1923)*, (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973), 65. Kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin farklı tarihli girişimler ve sonuçları için bkz. Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 16-19.

²⁹ Bir örnek: “*Lozan’ın kıymetini anlamak için onu daima sevr ile mukayese etmelidir. Çok doğru ve yerinde olan bu tavsiyeye uyararak, müsaadenizle, önce Sevr’in 136ncı maddesini okuyacağım: ‘İşbu muahedenamenin mevkii iv-craya vaz’ını takip eden altı ay zarfında diğer bitaraf devletlerin tayinine davet edilecekleri mütehasininini fenniyesinin inzimamı muavenetile Türkiye’de elhaletühaza mevcut olan adli kapitülasyonların yerine kaim olacak islahatı adliye projesini ihzar için Britanya*

kullanılan ifadelerdeki kesinlik ve berraklık bir kenara, Lozan Antlaşması ile, her ne kadar antlaşmanın 28. Maddesinde tarafların kapitülasyonların tamamen ilgasını kabul ettikleri ifade edilse de, bilhassa iktisat / gümrük politikaları açısından sorun zamana yayılmış ve Türkiye Cumhuriyeti 1929 senesine kadar kendi gümrük tarifelerini belirleyememiştir.³⁰

Sevr eleştirileri ve Lozan övgülerinin kapitülasyonlar bağlamında merkezi temalarından biri de Sevr Muahedesi'nin ecnebi imtiyazlarını yalnızca iade etmediğine ama aynı zamanda kapsamını da eski Osmanlı anasını kapsayacak şekilde genişlettiğine işaret etmektedir: “261. madde bu imtiyazların 1 Ağustos 1914 tarihinde bunlardan istifade etmeyen düvel-i müttefikeye de teşmil olunacağını tasrih ediyordu. Demek Ermenistan tebasından bir Ermeni, Yunanlı bir Rum, Hicazlı bir Arap... da ‘esir Türkler’ arasında bir ‘efendi’ sıfatıyla dolaşacaktı. Fakat bu na-kabil-i tahayyül ıstıraplar, zilletler, korkular... bir kara bulut gibi yırtilip, ateşini yağdırmadan Türk vatanından uzaklaştı.”³¹ Kapitülasyonlardan daha dehşet verici olan, eski imparatorluk halklarının da Türklerin aleyhine olmak üzere bu imtiyazlardan yararlanacak olmalarıydı ki, bu kabul edilemezdi. Bu imparatorluğun eski tebaası Yunanlıların İzmir’e asker çıkarmalarına mütareke sırasında İngiliz, Fransız ya da İtalyan işgallerinden çok daha büyük tepki verilmesini de açıklayan bir psikolojidir.

1930’lu yılların Kemalizm ideologlarından M. Saffet Engin de Kemalist ekonomik inkılâbı Lozan muahedesi ile başlatır. Engin, Lozan’da kapitülasyonların kaldırılmasını ekonomik inkişafın başlangıcı olarak önemser ama iktisadi inkılâp adına en çok önemseydiği şey bir ticari sınıfın inkişaf ettirilmesidir. Bu da Lozan sayesinde, bilhassa mübadele ile mümkün olabilmiştir: “Mübadele münasabete başka unsurların ellerindeki ticaret ve sanatların Türk ellerine geçişi, memleketin her tarafında nakil vasıtalarına, hele demiryolları yapılmasına çok ehemmiyet verilmesi ve bilhassa Büyük Endüstri programının muvaffakiyetle tatbiki, iktisadi inkılabımızın eserleridir.”³²

Lozan sonrasında ekonominin Türkleş(tiril)mesi, bir başka Kemalizm ideologu Şeref Aykut tarafından şöyle ifade edilmektedir: “Göğsümüz kabarak ünliyebiliriz ki Lozan andasından sonra şehirlerimizde, köylerimizde dopdolu duran ufak zanatlar yüzüstü kalmıştı. Boşalanların bıraktıkları boşlukları Türk çocuklarının doldurabileceğinden herkes şüphe ediyordu. Şimdi görüyoruz ki her zanatı başaran çocuklarımız yetişmiştir.”³³

İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon hükümetleri tarafından mansup dört azadan mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır. Bu komisyon hükümeti Osmanîyenin reyini aldıktan sonra, gerek muhtelit ve gerek müttehit bir usulü adlinin tesisini tavsiye edebilecektir...’ Şimdi de Lozan Sulh Muahedenamesi’nin 28 inci maddesini okuyayım: ‘Yüksek âkit taraflar, Türkiyede kapitülasyonların kâffeı nikatı nazardan tamamen ilgasını, her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.’” Bkz. Tahir Taner, agm, 730.

³⁰ Bu husus inkılâp literatüründe pek yer bulmamakla beraber, Lozan ile ilgili yazılmış dönemin kaynak eserlerinde “intikal tedbirleri” zorunlu dolayısıyla “mazur” gören bir dille aksettirilmiştir. Bir örnek: “Dört asırlık bir kapitülasyon rejiminden istiklal rejimine girerken istisnai bazı intikal tedbirleri almak zaruri idi. İsmet Paşa bir intikal devresini hiçbir suretle kabul etmemiş idi. Ancak bazı muvakkat tedbirler kabul etmek, belki Türkiyenin de menfaati icabı idi. Çünkü muahedenin tasdik edilmesinde bunlar göze görünen şeylerdi. Muahedenin tasdiki ise, Türkiye’nin menfaati icabı idi. Muahedenin bir sene tasdik edilmemiş olması da bunu gösterir.” Bkz. M. Cemil, age, 171.

³¹ Zeki Mesut, agm, 131.

³² M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, C. 1. (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938), 20-21.

³³ Şeref Aykut, *Kamalizm* (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1936), 75-76.

1930-1933 yılları arasında tek parti yönetiminde Nafia Vekili olarak görev yapan Hilmi Uran da anılarında ecnebi müesseselerin millileştirilmesi / devletleştirilmesi politikalarının, varlık sebebini Lozan'da bulunan motivasyonunu ortaya koymaktadır: “*Esasen o seneler bütün halk uzun bir kapitülasyon devri açısından Lozan Antlaşması ile kurtulmuş olmanın neşesi ve sarhoşluğu içindeydi ve her ecnebi imtiyazı, her ecnebi müessesesi gözüne batıyor, onların hepsini millileştirmek arzusuyla halk yanıp tutuşuyordu.*”³⁴

Lozan'ın Cumhuriyet dönemi inkılâp literatüründe yeni devletin iktisadi politikalarının referansı olarak ortaya çıktığı hususlardan biri de dış-borç karşıtlığıdır. İsmet Paşa, bir konuşmasında Lozan görüşmeleri sırasında müzakerelerden memnuniyetsizliğini ifade eden Lord Curzon'un kendisine “*Hiçbir dediğimizi yaptırmadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kaldırmak için mutlaka paraya ihtiyacınız var. Bu parayı almak için gelip diz çökeceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size.*” dediğini nakleder. Farklı yerlerde de bu anısını defalarca aktarmış olan İnönü için bu, politik hayatında hiç aklından çıkaramadığı bir ders olmuştur: “*Bu, benim kafamda daimi bir yer etmişti. Dışarıdan yalnız para verenin, yalnız para muamelesi yapması son derece güç bir şey. O parayla beraber bir ek menfaat istiyor. Muhitin göre, meselesine göre, kabiliyetine göre tahammülü olur veya olmaz, istiyor.*” Erken Cumhuriyet dönemi iktisadi politikalarındaki dış borç karşıtlığı, mali denge tutkusu ve kendi kendine yeterlilik prensibinin altında yatan hiç şüphesiz bu bilinçtir: “*Bunu bana söyledi. Bundan sonra biz Cumhuriyet'i elli sene tatbik ettik, bu müddet esnasında yatırım yaptık, demiryolları yaptık, demiryolları satın aldık, endüstriler kurabildik. Şeker endüstrisi, dokuma endüstrisi vs. gibi mütevazî endüstriler. Bu endüstrileri kurmak için, demiryollarını satın almak için, yeni demiryolları yapmak için istikraz mı ettik? İstikraz etmedik, hiçbirini istikraz etmedik. Kendi paramızla yaptık. Gayet basit bir usulüm vardı benim: Mali intizam her şeyin üstündedir devlet idaresinde...*”³⁵

Osmanlı borçları bahsine dair Sevr'de Düyun-ı Umumiye'nin istekleri kabul edilmişken, Lozan'da eski Osmanlı topraklarında vücut bulan yeni devletlerin de bu borçlardan hisse üstlenmeleri inkılâp literatüründeki Lozan övgülerinin bir başka gerekçesidir. Türk tarafı, ödemelerin hangi değişim birimi üzerinden olacağı ve faizlerin nasıl hesaplanacağı gibi sorunlar dolayısıyla bu ağır borç yükünden bir miktar tenzilat yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Bu tezler Lozan'da karşı tarafa kabul ettirilememiş ancak 1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında farklı zamanlarda borcun miktarında tenzilat ve nakdin yanında aynı ödeme yapılabilmesi gibi kolaylıklar sağlanmıştır. Düyun-ı Umumiye'nin 1928'de kaldırılması bu literatürde mali istiklal yolunda bir zafer olarak selamlanmakta ve bu kurumun geçmişi de yeni Türkiye'nin iktisat politikalarının hatırdan çıkarmaması gereken bir ders olarak hafızalara kazınmaktadır: “*Bugün bu idareden kalan tek hatıra, hamillere yapılacak tediyeimizi taksim için Paris'te kurulan bir büro ile İstanbul'da hükümetimize devredilen güzel binadır. İçimize ferahlık ki bu binada, içerisinde okudukları müessesenin tarihini, mahiyetini bilerek yetişen ve yetiştirilen Türk çocukları vardır.*”³⁶ Bu bilinçle şekillenen 1930lu yılların iktisadi politikaları da dış ticaret açığının ortadan kalkması sonucunu vermiştir.³⁷

³⁴ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 211.

³⁵ İsmet İnönü, *İstiklâl Savaşı ve Lozan* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1993), 28-29.

³⁶ Ürgüblü, age, 17. Osmanlı borçlarının İmparatorluk sınırları üzerinde kurulan devletlerin ortak yükümlülüğü olduğuna dair prensip karara Lozan'da varılmış olmakla beraber borçların hangi ölçütlere göre paylaşılacağı bir sorundu. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti alacaklılarla anlaşmaya ilk olarak 1928

5-Ulus Kimliğinin Tanımlanmasında Lozan: “Coğrafya İsmi Değil, İstiklal Mefhumu ve Abidesi”

Lozan barış antlaşması Türk ulusal kimliğini yeniden tanımlamış olmasıyla da tarihsel önemi haizdir. Bu kimlik çok uluslu imparatorluk fikrinin terki, mübadele mekanizmasıyla mevcut etnik çok-kimlikliliğin zayıflatılması ve azınlık kimliklerinin inkârı üzerinden tanımlanmıştır. “Sadece ‘Türküm’ diyebilmek” ile “tek başına ‘Lozan’ kelimesini telaffuz etmek” bir tutulmuştur: “*Asil Türk ulusu için ‘Lozan’ kelimesi başlı başına bile bir manadır ve bütün bir hitabettir. Nasıl ki sadece ‘Türküm’ diyebilmek bir mutluluk ve güçlülükse tek başına ‘Lozan’ kelimesini telaffuz etmekte o derecede kuvvetli ve geniş konuşmaktır. Zaten ‘Lozan’ kelimesi Türk için bir Coğrafya ismi olmaktan çıkmış, bir istiklal mefhumu ve abidesi halini almıştır.*”³⁸

Baskın Oran, I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası azınlıkları koruma anlaşmalarının tümünde bir şablon şeklinde soy, dil ve din ölçütünde azınlıkları tanımladığını ama bu şablonun Lozan’da söz konusu terimlerin her seferinde gayrimüslimler terimiyle değiştirilerek bozulduğunu söylemektedir.³⁹ Ulus kimliğinin etnik değil dinsel bir zeminde tanımlandığı mübadele mekanizması bu açıdan önemlidir çünkü bu uygulama Kürtler, Çerkezler, Lazlar gibi farklı Müslüman etnik unsurları ulus kimliği içerisinde kapsamaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi inkılâp yazınında Lozan bahsi açıldığında ulus kavramının altı hemen hep gayrimüslim karşıtlığı ile doldurulur: “*Biz Lausanne’a gayri müslim Osmanlıların yüzünden gittik. Gayri müslim Osmanlılar ise bize Fatih’in bıraktığı müthiş bir bela idi. İstanbul’u almakla kazandığımız menfaati, bu gayri müslimleri yaşatmakla uğradığımız zarar ile, mukayese edecek olursak neticede aldanmış olduğumuzu görürüz.*”⁴⁰ Gayrimüslimler için

yılında varabildi. Bu ilk anlaşma daha sonra 1933, 1936 yıllarında revize edilmiş, ödemeler 1954’te bitmiştir. Seyfettin Gürsel, “Dış Borçlar,” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 470-471.

³⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985* (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1998), 56.

³⁸ Ürgüblü, age, 5 ve 7-8.

³⁹ Bkz. Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 64.

⁴⁰ Suphi Nuri, agm, 133. İmparatorluğun gayrimüslimlere dönük siyasetleri imparatorluğun tarih ve doğası üzerinden değil 20. yüzyıl milliyetçi düşüncesi prizmasından değerlendirilmektedir. Gayrimüslimlere dönük siyasetler Türklük nokta-i nazarından mahkûm edilirken, yine Türklüğün menfaatleri nokta-i nazarından Hıristiyanlığı kabulün bile tercihe şayan olabileceği yazılabilmektedir: “*Fatih İstanbul’u aldıktan sonra, tarihin bir millete ancak bir defa verebildiği büyük bir fırsatı elinden kaçırdı diyenler de vardır. Bir kararı ile hemen ve birdenbire Şarki ve Garbi Roma’nın en büyük imparatoru, Avrupa’nın ve hatta dünyanın yegâne padişahlar padişahı olabilmesine ramak kalmıştı. Fatih İstanbulu aldıktan sonra hem Katolik papanın hem de Ortodoks patrikin hıristiyanlığı kabul teklifleri karşısında kaldı. Birinin teklifini kabul ile diğerini kendisine düşman edecekti. Hem de muzaffer bir dinin kuvvetile yürüyen bir padişah ve kumandandı. Mağlup ettiklerinin dinini kabul etmesi belki de o vakit bile müşküldü. Kabul edeydi vakit o vakit ta Türk milleti bütün alemin efendisi olacaktı.*” Agm, 133-134. Bu milliyetçi perspektif karşısında durduğu kavramları, mesela ümmetçiliği tarihselleştirirken, kendisini tarih-üstü bir konuma oturtmaktadır. Buna göre milliyetçilik on bin senelik, ümmetçilik ise yeni bir politikadır: “*Hicretten yüz sene sonra, sırf bir maddi menfaat saikası ile ezcümle ulularının emir ve kumandası altında, hep birden bu yeni asalete intisap eden Türkler on bin senelik milliyetçiliklerini yeni bir ümmetçilik politikasına feda ettiler.*” Agm, 134. Suphi Nuri, Fatih’in “*sırf menfaat üzere müesses bu fırsatı her neden ise kaçırdıktan sonra*”, bu defa gayrimüslim Osmanlıları bir emri ile İslam ile müşerref kılmadığına hayıflanmaktadır: “*Defterdar efendinin*

“koynumuzda düşman besledik” diyen Suphi Nuri için arzu edilen “Bir tek din ve milletin birleşmiş kardeşleri, çocukları, âzası” olmaktadır.⁴¹

Azınlıklar konusunda Lozan’da yaşanan tartışma konularının başında patrikhanenin durumu geliyordu, Türk tarafı patrikhanenin sınır dışına çıkarılması talebinde bulunmuşsa da bu talep kabul görmemişti. Suphi Nuri bu hususta “Patrikhane asırlarca Hıristiyanlara İslam düşmanlığı ile beraber Türk düşmanlığını da aşlamak için serbest vakit buldu”⁴² diye yazarak, Lozan’da Türk tarafının yalnızca gerçekleştirdiği değil aynı zamanda gerçekleştirilemeyen bazı iddialarına da sahip çıkmaktadır.

Mübadele ulus kimliğinin tanımlandığı bir pratik olarak çok önemlidir. Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanların Yunanistan’a, Grekçe konuşan Müslümanların Türkiye’ye göç ettirildiği mübadele Türkiye’yi “yeknesak bir vatan” yapmanın, homojen bir ulus yaratmanın vasıtasıydı. İsmet İnönü’nün şu sözleri bu gayeyi açığa vurmaktadır: “Gayrimuharip ve yerleşmiş ahalinin öteden beri alıştıkları araziden, muhitten ve şeraitten bilmeceburiye uzaklaştırılmalarından elbette teessür duyarız. (...) Bizim sun’umuz olmaksızın böyle bir teessür, bizim sun’umuz olmaksızın hadis olan vaziyetler birtakım anasırla beraber yaşamak imkânını da selbetmişti. Vaziyetin ibram ettiği çareyi kabul etmek mecburiyeti hasıl oldu. Bununla hulusu niyetimizin asırlardan beri halledemediği hastalığı esasından tesviye etmiş oluyoruz. Kazanmış olduğumuz menfaat şudur ki, Anadolu vatani aslisi hemen hemen yeknesak bir vatan olmuştur.”⁴³ Lozan’daki Türk murahhaslardan Dr. Rıza Nur da bu hususta anılarında şöyle yazmaktadır: “Türkiye’yi, asırlardan beri kendisine zaaf sebebi olan, isyanlar yapan, ecnebi devletlere alet olan unsurlardan kurtarmak yeknesak Türk yapmak en mühim şeydi. (...) Ağır ve emsalsiz iş.”⁴⁴

Sonuç Yerine

Modern Türkiye tarihçiliği Lozan’a genellikle nedenleri ve sonuçları üzerinden bakmış, öncesi ve sonrası ile konferans sürecine odaklanıp hükümlerine mercek tutmuştur. Oysa Lozan Muahedesi bir metin olduğu kadar bir algılar bütünüdür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ideolojisinin unsuru olarak bu algılar bütünü, konferans sürecinde değil, daha sonra, özellikle de 1930’larda yoğunlaşan inkılâp yazınıyla ortaya çıkmıştır. Lozan tartışmalarına 1920’lerin ilk yarısından, arşiv belgelerinde saklı resmi yazışmalar üzerinden bakmanın ötesinde, 1920’lerin sonu ve 1930’lardaki bu yazına bakmak Lozan’ın tarihi ve güncel anlamlarına vukufiyet imkânı vermektedir.

Yeni Türkiye’nin kurucu ideolojisinin başat bir söylemi olan Lozan, bugün de bu ideolojinin kavranması için zemin teşkil etmektedir. 1920’ler ve 30’lar boyunca gerek Lozan üzerine yazılanlar gerekse de Lozan Sulh Bayramı benzeri anma etkinliklerinde dile getirilen söylemler, yeni devletin / rejimin meşruiyetine katkı sağladığı gibi, askeri kariyerden gelen yeni siyasal seçkinlerin yetkin devlet adamları olarak kendilerini kabul ettirmelerine de yardımcı olmuştur. Bu retorik, askeri zaferler ve diplomatik yenilgilerle dolu olduğu düşünülen bir tarihe Lozan ile diplomatik bir başarının yazıldığı kabulü ile güçlendirilmiştir. Böylece Lozan kendisinden sonraki Türk dış politikasının da başlıca referansı haline gelmiştir. Lozan

Hıristiyanlar da İslam olursa vergi azalır, devletin hazinesi boş kalır diye hasis bir menfaat için mırıldanmasını duyduğu halde Fatih asırlarca torunlarının başına musallat ettiği püsküllü belanın fecaatini göremedi.” Aynı yer.

⁴¹ Agm, 136.

⁴² Agm, 137.

⁴³ İsmet İnönü, *Lozan Barış Konferansı (Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri)*, Haz.: İlhan Turan (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2003), 184.

⁴⁴ Rıza Nur, *Lozan Hatıraları* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991), 79.

Muahedesi yine ilgili literatürdeki iktisadi bağımsızlık, mali intizam, dış borç ve yabancı sermayeye duyulan şüphe, milli ekonomi, devletçi ekonomi politikaları gibi söylemler üzerinden Cumhuriyet dönemi ekonomi siyasetlerinin de başlıca belirleyenlerinden biri olmuştur. Nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nde ulus kimliğinin tanımlanması Lozan Muahedesi ile ve sonrasında bu muahede üzerine üretilen söylemlerle başarılabilmıştır.

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Haz.: A.Sevim-İ.Öztoprak-M.A.Tural). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl / Lozan (1922-1923). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973.

Aykut, Şeref. *Kamâlizm*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1936.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü, 1938.

Berkes, Niyazi. *Unutulan Yıllar* (Haz.: Ruşen Sezer), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1998.

Cevzici, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Engin, M. Saffet. *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*. C. 1. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938.

Erkin, Feridun Cemal. *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.

Falih Rıfki. *Eski Saat*. İstanbul: Akşam Matbaası, 1933.

Gazi Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti, 1927.

İnönü, İsmet. *İstiklâl Savaşı ve Lozan*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1993.

İnönü, İsmet. *Lozan Barış Konferansı (Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri)*, (Haz.: İlhan Turan), Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2003.

Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1943.

Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

M. Cemil, *Lozan*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası. 1933.

Nebioğlu, Osman. *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.

Nur, Rıza. *Lozan Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991.

Oran, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Poster, Mark. *Foucault, Marksizm ve Tarih*. İngilizce'den Çev. Feride Güder. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2008.

Revel, Judith. *Foucault Sözlüğü*. Fransızca'dan Çev. Veli Urhan. İstanbul: Say Yayınları, 2012.

Tengirşenk, Yusuf Kemal. *Türk İnkılâbı Dersleri/Ekonomik Değişmeler*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1935.

Uran, Hilmi. *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Ürgüblü, Münib Hayri. *Lozan*. Ankara: Ankara Halkevi, 1936.

Ahmet Temiz, *Velid Ebuuzziya'nın Mektuplarına Göre Lozan*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Baskın Oran, "Lozan'ın Öncülü Bir Onur Anıtı: Müttefiklerin Sevr Barış Antlaşması Tasarısına Osmanlı Hariciyesinin Yanıtı," 257-274. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Beşir Hamitoğulları, "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri," 164-188. *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1978.

Seyfettin Gürsel, "Dış Borçlar," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, ss. 470-471. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Suphi Nuri, "Sevres ve Lausanne Muahedesinin Tarihçesi ve Hükümleri," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 10:61 (1933): 129-149.

Şemseddin Talip, "Bibliyografya," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 1:2 (1935), 247-253.

Tahir Taner, "Lozan Muahedesini ve Kapitülasyonların İlgası," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 7:4 (1941): 723-730.

Zeki Mesut, "Lozan Muahedesini", *Hayat* 2:35 (1927): 161-162.